

Г.С. Атаманчук, А.Н. Ревва; под общ. ред. И.П. Булева; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2012. – 338с.

7. Булеев Е.И. Институциональные аспекты мотивации труда в Украине / Е.И. Булеев, А.Н. Ревва // Экономічний вісник Донбасу. – 2015. – № 1 (39). – С. 147-154.

8. Михалев О.В. Инновационная активность и экономическая устойчивость в развитии региональных хозяйственных систем / О.В. Михалев // Региональная экономика: теория и практика. – 2011. – № 27 (210). – С. 19-125.

9. Михалев О.В. Инновационная активность российских предприятий / О.В. Михалев // Научный журнал НИУ ИТМО; Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2015. – № 1. – С. 168-176.

10. Яковлева Е.В. Управление развитием интеллектуализации персонала инновационных предприятий промышленности на основе инфраструктурного подхода: дис. на соиск. учен. степени д-ра экон. наук: 08.00.05 / Е.В. Яковлева. – Санкт-Петербург, 2014. – 339 с.

11. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник / відпов. за вип. О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 257 с.

12. Брюховецкий Я. С. Основные направления стимулирования интеллектуального труда работников промышленных предприятий / Я. С. Брюховецкий // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), І.П. Булеев (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2013. – С. 224-235.

Д. М. Васильківський

д-р екон. наук,

М. П. Войнаренко

д-р екон. наук

член-кор. НАН України

академік АЕН України,

В. М. Нижник

д-р екон. наук

академік АЕН України

Хмельницький національний університет

КЛАСТЕРНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Структура національної економіки останнього десятиліття зазнає істотні зміни, основною характеристикою яких є створення центрів тяжіння промисловості, наукомістких технологій, виробників освітніх послуг. Абсолютно очевидно, що на сучасному етапі і в найближчій перспективі тенденція кластеризації національного господарства посилюється, а особливістю економіки регіону стане наявність кластерів різної спрямованості. Регіональні кластери стають істотним чинником формування бюджетів територій, виконують важливу соціально-економічну роль, створюючи якісно нові робочі місця, а також виступають значною конкурентною перевагою регіону.

Особлива економічна роль в цьому процесі належить регіональним освітнім кластерам, оскільки вони виступають, постачальниками висококваліфікованої робочої сили та інтелектуального продукту, що є, у свою чергу, головними чинниками створення високотехнологічної та інноваційної продукції. Разом з іншими сферами соціально-економічної, культурно-громадської і природно-кліматичної сфер регіонального простору освітні кластери формують конкурентні переваги, що притягають внутрішні і зовнішні резерви людського капіталу. У цьому ключі освітній кластер

слід розглядати як сукупність освітніх установ і закладів різного рівня і профілю підготовки, взаємозв'язаних між собою і з профільними підприємствами, які забезпечують ефективний розвиток людського капіталу і якісну реалізацію трудового потенціалу регіону. В сукупності з науковими і інноваційними структурами освітні кластери значною мірою забезпечують і реалізацію інтелектуального потенціалу регіону, що є основним чинником підвищення показників ефективності освітньої системи у рамках регіонального господарства, що створює освітні послуги і науково-технічні продукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування конкурентної позиції за кордоном вивчаються поглиблено, як в теоретичному, так і в прикладному аспектах. Вище перелічені питання досліджуються в працях А. І. Анчишкіна, Дж. Досі, Дж. Бернала, М. Кастельса, Г. Менша, А. Кляйна, Е. Менсфілда, С. Вінтера і Р. Нельсона, К. Павітта, Н. Розенберга, А. Б'юїтандама і Й. Піннінгса, Б. Санто, Л. Сюте, К. Сміта, Б. Твісса, К. Фрімена, Р. Фостера, Й. Шумпетера, Дж. Хейга та ін.

У сучасних дослідженнях глибоко досліджуються чинники і проблеми активізації створення інноваційних продуктів і технологій у рамках країн, галузей і

регіонів, що привело до виникнення концепцій, які описують національні і регіональні інноваційні системи (К. Фрімен, Б. А. Лундвалл, Р. Нельсон, а також – Л. Сюте, Д. Форей, К. Сміт), а також інші концепції з використанням системного підходу – концепція технологічних систем (Дж. Досі, Н. Розенберг) і концепція інноваційних кластерів (М. Портер, Л. Мітелка та інші).

Дослідження передумов формування сприятливого соціально економічного середовища розвитку освітніх систем, посилення на цій основі структурних змін зміщують вектор економічного розвитку, що знаходить відображення в дослідженнях, виконаних за останні роки. Більш відомі в цьому напрямі концепції "постіндустріального суспільства" (Д. Белл, Р. Арон, Дж. Гелбрейт, У. Росту і багато інших), "інформаційного суспільства" (Ф. Махлуп, М. Пора, М. Кастельс та ін.). Широкий спектр напрямів соціально-економічного розвитку, який включає проблематику управління організаціями, природу знань і менеджмент у цій сфері, теорію виробництва знань і їх застосування як нового чинника виробництва досліджуються в роботах Р. Акоффа, І. Ансоффа, Е. Брукінг, К. Віга, П. Давіда і Д. Дасгупти та ін. Разом з тим, слід зазначити, що проблеми організаційно-економічного формування і розвитку освітніх кластерів в прямій постановці не розглядалися.

Також існує значна сукупність джерел, які розкривають роль основних виробників знань і освітніх послуг в соціально-економічній системі регіону – вищих навчальних закладів. Проблеми підвищення їх ролі в економіці, яка ґрунтується на знаннях, вивчають Ф. Сантос, Б. Вавакова, Д. Гастон, П. Консейшао, Р. Флоріда, М. Хейтор. Активний розвиток отримує парадигма "підприємницького університету" і модель "Потрійної спіралі" в дослідженнях Л. Люсдорффа, Г. Етцковіца, Б. Мартіна та їх послідовників. Значна кількість наукових робіт присвячена досвіду окремих країн та університетів (США, Великобританії, Японії та ін.).

Разом з тим, через низькі темпи переходу України до інноваційного типу розвитку в економіці, яка ґрунтується на знаннях, проблемам формування регіональних освітніх кластерів у вітчизняній літературі до останнього часу приділялася недостатня увага. В українській економічній науці вивчаються в основному закономірності науково-технічних циклів, зміни технологічних укладів, проблеми економічного зростання регіонів, науково-технічного прогресу, зростання конкурентоспроможності регіонів (В.М. Геєць, М.П. Войнаренко, А. С. Гальчинський, А.П. Гречан), досвід зарубіжних країн в становленні "постіндустріального суспільства" та "інформаційної економіки", розвитку взаємодії науки з виробництвом, особливості формування інноваційного типу розвитку (Є. Безвужко, О.І. Волков, М.П. Денисенко,), глобалізації світового розвитку (С.І. Соколенко, Т.А. Пушкар).

У зв'язку з цим, можна говорити про актуальність напрямку науково-методичного обґрунтування формування і розвитку освітніх кластерів в регіональних економіках.

Метою дослідження є розробка комплексу організаційно-економічних підходів, методів і моделей формування і розвитку освітніх кластерів в регіональній економіці.

Виклад основного матеріалу. Важливою відмінною рисою сучасного розвитку кластерів є їх інноваційна

орієнтованість, яка проявляється в швидкому освоєнні новітніх видів техніки і технологій виробництва з подальшим виходом на нові ринки. Інноваційна діяльність підприємств кластера стимулюється наступними чинниками:

- взаємодія у рамках кластера освітніх установ і промислових підприємств забезпечує розвиток наукових досліджень та інноваційної діяльності в регіоні;
- членство в кластері робить більш легкий доступ до нових технологій, що використовуються підприємствами учасниками кластера;
- знижуються витрати на здійснення НДДКР в результаті кооперації між учасниками кластера;
- полегшується і здешевлюється доступ до спеціалізованих чинників виробництва (комплектуючих, устаткування, персоналу, послуг) в порівнянні з іншими варіантами інтеграції (вертикальною, формування альянсів);
- підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій;
- наявність в системі інноваційно-промислових кластерів гнучких підприємницьких структур – малих підприємств, що конкурують в процесі виробництва креативних ідей, дозволяє виявляти інноваційні точки зростання економіки регіону.

Усі перераховані позитивні аспекти функціонування кластера ми розглядаємо як складові синергетичного ефекту, при якому вигоди від спільного використання ресурсів перевищують суму вигод від використання цих ресурсів окремо.

В цілому, провівши аналіз робіт, присвяченим кластерам, можна виділити наступні ключові елементи, властиві кластерам [1,3,4]: концентрація за географічною ознакою; спеціалізація; безліч учасників; кооперація і конкуренція; критична маса; життєвий цикл кластера; інноваційність.

Таким чином, кластер - просторово сконцентрована критична маса спеціалізованих, численних діючих осіб, які залучені в комбіновану конкуренцію і кооперацію [2].

При цьому все частіше кластерна політика у світовій економіці є ключовим інструментом розвитку інноваційного потенціалу та економіки країни в середньо- і довгостроковій перспективі, а також підвищення конкурентоспроможності галузей і регіонів. Це можна пояснити тим, що у більшості своїх конкурентоздатні продукти - товари і послуги (і освітні у тому числі) формуються в межах кластерів.

Таким чином, наявність зростаючого числа фактів, які говорять про позитивний вплив кластерів на рівень регіонального розвитку, розширює інтерес до розробки кластерної політики, націленої на формування і розвиток кластерів та істотне збільшення економічних вигод від їх існування.

Автори сходяться у визначенні кластерної політики як спільних, цілеспрямованих дій бізнесу, органів влади, освітніх і науково-дослідних інститутів, а також інших елементів кластера з формування сприятливих умов бізнес-середовища для розвитку кластера і підвищення ефективності діяльності усіх його елементів [3,4].

Кластерна політика розглядається нами як спільність заходів, спрямованих на розвиток кластерних структур в регіональних економіках. У реалізації клас-

терної політики провідна роль належить державним органам влади, у зв'язку з чим, вона може позиціонуватися, як один з пріоритетних напрямів в державній політиці по посиленню національної регіональної конкурентоспроможності.

Таким чином, при реалізації кластерного підходу можна виділити наступні ключові моменти:

- наявність спільної мети;
- наявність правової основи спільної діяльності суб'єктів;
- розроблені механізми взаємодії суб'єктів, що об'єднуються в кластер;
- розроблені механізми управління реалізацією кластерного підходу;
- наявність технологій реалізації кластерного підходу відповідно до спільних цілей.

У кластерній політиці взаємопов'язані промислова, регіональна політики, політика підтримки малого бізнесу, по залученню іноземних і внутрішніх інвестицій, інноваційна, науково-технічна, освітня та інші політики. Реалізація кластерної політики має на увазі проведення заходів, спрямованих на усунення

перешкод, що заважають встановленню взаємовигідних зв'язків між учасниками кластера.

Органи влади грають провідну роль в процесах кластеризації, зокрема, у формуванні інфраструктури для потреб кластера, а також безпосередньо впливають на чинники конкурентоспроможності. Державна кластерна політика реалізується з метою удосконалення існуючих кластерів або у сфері розвитку кластерів, що знаходяться на початковій стадії. Існують інструменти, придатні для реалізації цілей кластерної політики, проте, в силу унікальності кластерів, складно виділити універсальні підходи.

В цілому, можна виділити п'ять загальних типів кластерної політики. Типологія кластерної політики представлена на рис. 1. Політика стимулювання попиту спрямована на формування переваг регіональних споживачів, ефективне функціонування споріднених секторів економіки, що підтримують, державне замовлення. Політика посередництва пов'язана із створенням умов для плідного діалогу в середині кластера і посилення економічних зв'язків між його учасниками.

Рис. 1. Узагальнена типологія кластерної політики

Метою освітньої політики виступає формування необхідних компетенцій в конкретному регіоні. У знищенні торгових бар'єрів, реалізації інвестиційних та інфраструктурних проектів, захисту прав інтелектуальної власності полягає політика стимулювання зовнішніх зв'язків. Політика створення сприятливих структурних умов спрямована на створення таких в макроекономічній, інституціональній та інших галузях.

Проте, окрім вигод від реалізації кластерної політики, існує ряд проблем, що виникають при кластерному підході до розвитку регіону, які можна розділити на дві групи: складнощі в реалізації кластерної політики як такої, і специфічні в соціально економічному розвитку конкретної території. Основним моментом, що ускладнює ефективну реалізацію кластерної полі-

тики можна вважати відмінності між кластерами у відповідності від їх місця розташування, галузевої приналежності і внутрішньої організації.

Серед проблем при розробці кластерної політики, найбільш гострою є дилема «кращих практик». Теорія кластерів і кластерної політики в США має суто практичну спрямованість. Англійський підхід до питання підвищення конкурентоспроможності полягає у великій увазі до розвитку ланцюжків доданої вартості і локальних кластерів між розвиненими країнами, що розвиваються. Скандинавська економічна школа відома розробкою різних концепцій в цій сфері, зокрема, національних регіональних інноваційних систем і економік навчання для регіонів.

У Європі створений унікальний майданчик для підтримки і взаємодії кластерів у всьому світі – Європейська платформа кластерної співпраці. На сьогодні платформа виходить далеко за географічні межі Європейського союзу: вона об'єднує більше 1900 кластерів з 47 країн світу, включаючи Південну Корею, Мексику, Австралію, Нову Зеландію, Індію, Мадагаскар, багато інших країн. По суті, Європейська платформа кластерної співпраці створює умови для того, щоб продукція її учасників могла виходити на європейський ринок.

В українській практиці в урядових програмах не завжди враховується те, що заходи по розвитку кластерів, які довели свою практичну значущість в одному випадку, можуть стати небажаними для іншого (рис. 2). Таким чином, необхідно оцінювати доцільність використання різних інструментів кластерної політики відповідно до конкретної ситуації. Також можна відмітити іншу фундаментальну проблему – розви-

ток кластерів з однією і тією ж спеціалізацією. Органи влади часто роблять акцент на інноваційних кластерах, з метою підвищення конкурентоспроможності території і залучення додаткових інвестицій, упускаючи питання про наявність реальних передумов для їх появи і розвитку.

Ще однією причиною невисокої ефективності кластерної політики є недостатній рівень її наукового забезпечення. До числа проблем наукового забезпечення цього виду політики можна віднести наступні:

- недостатній розвиток методології ідентифікації потенційних регіональних кластерів;
- недолік ефективних інструментів державної підтримки процесів формування кластерів;
- відсутність ефективних механізмів координації учасників кластера;
- недостатній розвиток методології оцінки ефективності проектів по формуванню кластерів як з позиції підприємств-учасників, так і регіону базування.

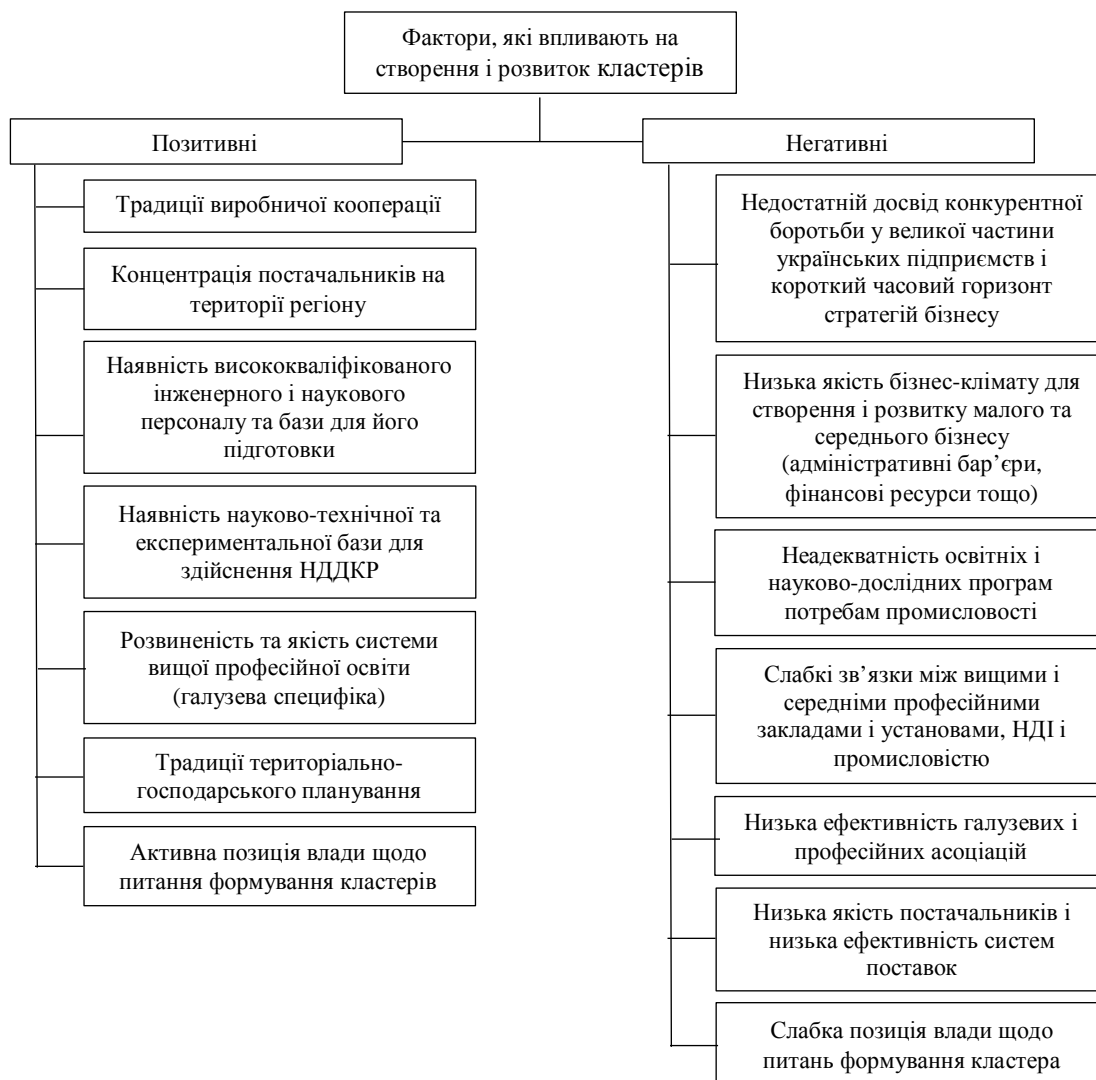

Рис. 2. Фактори, що впливають на створення і функціонування кластерів

На нашу думку, складність реалізації ефективної кластерної політики в наступному – вона покликана враховувати інтереси усіх учасників, задіяних в процесі кластеризації і оптимізувати їх розвиток.

Аналізуючи результати міжнародних досліджень, пов'язаних із створенням освітніх послуг у рамках освітніх кластерів, необхідно розглянути основні передумови і чинники формування і розвитку подібних кластерів.

При цьому виникає необхідність чіткого визначення поняття освітнього кластера. Багато дослідників, що вивчають передумови формування освітніх кластерів і розглядають їх як інструмент підвищення конкурентоспроможності освітнього продукту, під освітнім кластером розуміють інтеграцію ВНЗ і підприємств конкретної галузі для підготовки необхідних кадрів.

Освітній кластер може бути представлений групою учбових закладів, розташованих на одній території для формування такого кінцевого продукту, як освітня послуга, що взаємодіють і ведуть конкурентну боротьбу між собою, проте, має місце значне посилення конкурентних переваг один одного.

У роботах М. Портера була запропонована модель «ромба» (рис. 3), яка дозволяє дати оцінку чинникам, що впливають на успішне створення і розвиток кластерів, провести порівняльний аналіз їх конкурентних переваг і визначити шляхи підвищення їх ефективності [6].

Для того, щоб мати уявлення про використання моделі для оцінки рівня розвитку, потенціалу і недо-

ліків освітніх кластерів доцільно провести порівняльний аналіз міжнародного досвіду формування і розвитку кластера, який функціонує в Онтаріо (Канада), освітніх кластерів в Нью-Джерсі (США) і кластера, що розвивається на території емірату Дубай (ОАЕ).

За оцінками цих різних міжнародних досліджень ВНЗ є виробниками конкурентоздатного продукту призначеного для експорту, виробленого у рамках освітніх кластерів. З найбільш конкурентоздатних освітніх кластерів у світі є ті, які знаходяться на території США [2].

За даними Інституту стратегії і конкурентоспроможності Гарвардської школи бізнесу, ведучі освітні кластери США розташовуються в Каліфорнії, Нью-Йорку, Массачусетсі, Пенсильванії, Нью-Джерсі.

Фахівці Європейської кластерної обсерваторії налічують в європейських державах близько 70 функціонуючих освітніх кластерів. До найбільш розвинених відносять освітні кластери в таких містах, як Оксфорд, Варшава, Амстердам, Лондон, Париж. Провідні освітні кластери Канади, за даними Канадського інституту конкурентоспроможності і добробуту, розташовуються в Онтаріо і Квебеку [5].

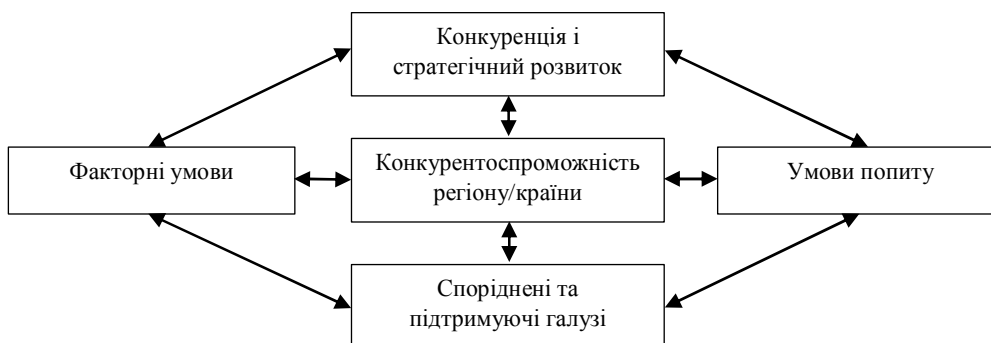

Рис. 3. Модель конкурентного ромба М. Портер

Проте, останніми роками спостерігається активне зростання формування і розвитку освітніх кластерів в таких країнах як ОАЕ, Сінгапур, Йорданія, Китай, де спостерігаються прискорені темпи економічного зростання.

Відповідно до моделі «ромба», усі чинники, що позитивно впливають на розвиток кластерів, були розбиті на чотири групи, які представлені в табл. 1. Говорячи про вплив чинників, розглянутих вище, має сенс звернути увагу на те, що «ромб» представляє сис-

тему, елементи якої функціонують у взаємодії, доповнюють один одного і взаємно посилюються. Для того, щоб придбати і надалі утримати конкурентну перевагу у сфері освіти, необхідно мати переваги в усіх складових «ромб» частинах.

Підвищення конкурентоспроможності досягається за рахунок попиту, внаслідок необхідності подальшого розвитку, вдосконалення, за рахунок входу на ринок, а також, за рахунок споживачів.

Таблиця 1

Характеристика чинників, які позитивно впливають на розвиток кластерів

№ з/п	Група чинників	Характеристика
1	Факторні умови	При факторному аналізі не можна робити висновки тільки на основі наявності чинника і його об'єму. Потрібне чітке уявлення, наскільки ефективно чинник використовується, і які технології залучені
2	Умови попиту	Необхідність наявності внутрішнього попиту
3	Споріднені та підтримуючі галузі	Наявність місцевих постачальників або споріднених підприємств можна пояснити наступними причинами: - нижчі витрати виробництва (економія на транспортних витратах, логістиці); - обмін інформацією, ідеями веде до активізації інновацій і підвищення продуктивності
4	Стратегія фірми, її структура і конкуренти	Взаємозв'язок між сильним суперництвом на внутрішньому ринку та створенням і підтримкою високої конкурентоспроможності в галузі

Отже, є можливість простежити яскраво виражену відмінність моделі формування і подальшого розвитку кластерів в країнах, що розвиваються, від моделей, які застосовуються на заході, які зводяться до наступного: в переважній кількості західних країн, незалежно які структурні одиниці реалізують кластерну політику – держава або бізнес – в основному ця політика орієнтована на ефективне функціонування вже існуючих кластерів.

Підхід, який використовується в країнах Близького Сходу, зокрема, в Дубаї показує процес створення кластера «з нуля». Разом з цим держава не формує нові компанії в середині кластера, лише створює максимум сприятливих умов для конкурентоздатних підприємств і організацій, які зацікавлені в підвищенні ефективності своєї діяльності. Держава, направляючи зусилля на вдосконалення різних елементів ромба, як би «добудовує» ромб і кластер. А також, держава займається формуванням цілого пласта робочої сили високої кваліфікації і наукових кадрів, в перспективі які можуть стати творцями власних учбових закладів.

Ми вважаємо, що створення кластерів «з нуля» не може носити рекомендаційний характер всюди. Необхідно чітко розуміти особливості тих країн, де формується кластерна політика, і раціональність використання існуючих ресурсів.

Висновки. Таким чином, кластерна політика, має на увазі скорочення втручання держави і підвищення активності бізнес-структур для оптимізації результатів діяльності власних компаній у складі вже існуючих кластерів. На нашу думку, базою для практичного застосування кластерних ініціатив в Україні може стати аналіз передумов створення і ефективного розвитку провідних освітніх кластерів у світі, а також, вивчення програмного підходу до реалізації кластерної політики з метою підвищення результативності кластерів в освітньому середовищі різних країн.

Аналізуючи зарубіжний досвід, можна зробити висновок про позитивну дію кластерів на регіональну економіку, що у свою чергу, стимулює виникнення кластерних ініціатив, під якими маються на увазі погоджені дії, ціллю яких є підвищення конкурентоспроможності і забезпечення зростання кластера в регіоні.

Інституціональні зміни, які здійснюються в системі освіти України, формують передумови самоідентифікації освітніх установ і виявлення конкурентних переваг у складі одного з освітніх кластерів. Освітні установи можуть увійти до складу кластерів, що мають різну природу (дослідницьку, підприємницьку, мережеву, корпоративну, дослідницько-підприємницьку тощо).

Головною причиною для розвитку кластера в перспективі може розглядатися підвищення інноваційної активності учасників, яку визначають рівнем розвитку галузі і підготовки кадрів. У зв'язку з цим, освітній сектор стає пріоритетним для процесів кластеризації, зокрема, в тих регіонах, де в наявності значний інноваційний потенціал і конкурентні переваги.

Список використаних джерел

1. Безвужко Є. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля // Перспективні дослідження. – 1999. – №2. – С. 17-23.
2. Бондарчук Н.В. Функціонування кластерів: світовий і вітчизняний досвід / Н.В. Бондарчук // Економіка та держава. – 2010. – № 9. – С. 107-109.
3. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці: монографія / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
4. Геєць В. «Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена...» / В. Геєць // Економіст. – 2008. – № 10. – С.10-11.
5. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
6. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 390 с.
7. Пушкар Т.А. Світовий досвід формування й розвитку мережевих і кластерних об'єднань / Т.А. Пушкар, В.Г. Федорова // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 11-12. – С. 68-71.
8. Янг Лоурен Э. Технопарки и кластеры фирм / Э. Лоурен Янг. – К.: ПЕРУ, 1995. – 477 с.

Т. А. Верезубова

д-р екон. наук,

А. Б. Бельский,

А. А. Цагойко

Белорусский государственный экономический университет, г. Минск, Беларусь

ИНТЕРНЕТ-ДОХОДЫ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В XXI веке все большее значение в жизни людей приобретает глобальная сеть Интернет. Ее роль в нашей стране продолжает возрастать: если в 2011 г. доля домашних хозяйств, имеющих доступ к сети Интернет с домашнего компьютера, по данным выбороч-

ного исследования составила 31,2%, то в 2015 г. она увеличилась до 59,1%, то есть почти в 1,9 раза. В 2015 г. сеть Интернет использовали 62,2% населения в возрасте от 6 лет и старше, в том числе 97,6% населения в возрастной группе от 16 до 24 лет. Это показывает,